

משיחיות ואסכטולוגיה בתרבות היהודית בעת החדשה המוקדמת

11-475-01

ד"ר דוד מלכיאל

התלמידים יקראו מידי שבוע את המקורות והמחקרים הרלבנטיים לאותו שבוע ויבואו מוכנים לדין. הנושאים מפורטים בהמשך, ומתחת לכול נושא רשימה ביבליוגרפית, המחולקת לשלושה מדורים: מקורות, מחקרים, דהיינו קריאת חובה, וכן קריאת רשות ("לעיון נוסף"). המקורות מרוכזים בסדרת צילומים שנמצאים במעטפת ניילון, בארון שיש בו קופסת קרטון לכל מרצה, במזכירות המחלקה לתולדות ישראל (בניין 410, קומת קרקע).

לבד מכך, התלמידים יכתבו עבודות על נושא מנושאי הקורס. העבודות תוגשנה עד סוף סמסטר ב; עבודה שתוגש באיחור תקבל ציון נמוך יותר בגין האיחור. יש לאשר את נושא העבודה עם המרצה לפני תחילתה של עבודת המחקר. אפשר לפנות למרצה לשם התייעצות והדרכה ביבליוגרפית בשעת הקבלה הרגילה.

שעת קבלה: יום ב, 12:00-13:00, בבניין 410, קומת קרקע, חדר 30. **כתובת:** davidmalkiel@yahoo.com

נושאים וביבליוגרפיה

יצחק אברבנאל

מחקרים

Netanyahu, Ben-Zion. *Don Isaac Abarbanel: Statesman & Philosopher*. Philadelphia 1972³. pp. 195-257.

לעיון נוסף

נבו, יהושפט. "גלות וגאולה בהגותו של דון יצחק אברבנאל", סיני 110 (תשנ"ג), עמ' 36-57.
רגב, שאול. "משיחיות ואסטרולוגיה בהגותו של רבי יצחק אברבנאל", אסופת א (תשמ"ז), עמ' קסט-קפז.
שוורץ, דב. הרעיון המשיחי בהגות היהודית בימי הביניים. עמ' 230-242.

Lawee, Eric. "The Messianism of Isaac Abarbanel, 'Father of the [Jewish] Messianic Movenets of the Sixteenth and Seventeenth Centuries,'" *Jewish Messianism in the Early Modern World*, ed. Matt Goldish and Richard H. Popkin. Dordrecht 2001 [Millenarianism and Messianism in Early Modern European Culture, 1]. pp. 1-39.

Sarachek, Joseph. *The Doctrine of the Messiah in Medieval Jewish Literature*. New York 1932. pp. 225-299.

בתקופת גירוש ספרד

מחקרים

ביינארט, חיים. "הנביאה אינס ותנועתה בהרירה מולדתה", מחקרים בקבלה, בפילוסופיה יהודית ובספרות המוסר וההגות מוגשים לישעיה תשבי, ירושלים תשמ"ו, עמ' 459-506.

לעיון נוסף

ביינארט, חיים. "אנוסי אליא (Halia) ותנועתה של הנביאה אינס" ציון נג (תשמ"ח), עמ' 13-52.
ביינארט, חיים. "תנועת הנבואה בקורדובה בשנים 1499-1502", ציון מד (תשל"ט), עמ' 190-200 [=ספר זכרון לי בער].

בית-אריה, מלאכי ומשה אידל. "מאמר על הקץ והאצטגנינות מאת ר' אברהם זכות", קרית ספר נד (תש"ם), עמ' 174-194.

בן-ששון, חיים הלל. "גלות וגאולה בעיניו של דור גולי ספרד", ספר יובל ליצחק בער. ירושלים תש"ך. עמ' 216-227.

קופפר, אפרים. "חזיונותיו של ר' אשר ב"ר מאיר המכונה לעמליין רויטלינגן", קבץ על יד ח (יח) (תשל"ו), עמ' 387-423.

תשבי, ישעיה. משיחיות בדור גרושי ספרד ופורטוגל. ירושלים תשמ"ה. עמ' 17-97.

- Edwards, John. "Elijah and the Inquisition: Messianic Prophecy among *Conversos* in Spain, C. 1500," *Religion and Society in Spain, c. 1492*. Ashgate 1996. VIII.
- Elior, Rachel. "Messianic Expectations and Spiritualization of Religious Life in the Sixteenth Century," *REJ* 145 (1986), pp. 35-49.

תסיסה מילנרית באירופה הנוצרית

מחקרים

- Ruderman, David. "Hope Against Hope: Jewish and Christian Messianic Expectations in the Late Middle Ages," *Exile and Diaspora: Studies in the History of the Jewish People Presented to Professor Haim Beinart*, ed. Aharon Mirsky et al. Jerusalem 1991, pp. 185-202.

לעיון נוסף

יובל, ישראל יעקב. "יהודים, הוסיטים וגרמנים על פי הכרוניקה 'גלגול בני חושים'", ציון נד (תשמ"ט), עמ' 275-319.

שיין, סילביה. "תנועת מסעי הצלב כתנועה משיחית", משיחיות ואסכטולוגיה. עמ' 177-189. שלום, גרשם. שבתאי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו. תל אביב תשי"ז. כרך א, עמ' ??

Cohn, Norman. *The Pursuit of the Millenium*. Oxford 1970³. pp. 198-280.

McGinn, Bernard. *Visions of the End: Apocalyptic Traditions in the Middle Ages*. New York 1979. pp. 259-269, 277-283.

Reeves, Marjorie. *The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages: A Study in Joachimism*. Oxford 1969. pp. ??

Talmon, Yonina. "Millenarism," *International Encyclopedia of Social Sciences* vol. 10, cols. 349-353.

Thrupp, Sylvia, ed. *Millenial Dreams in Action*. The Hague 1962.

Weinstein, Donald. *Savonarola and Florence: Prophecy and Patriotism in the Renaissance*. Princeton 1970. pp. 159-184.

משיחיות בירושלים במאה הט"ז

מקורות

ר' אברהם בן אליעזר הלוי, אגרת סוד הגאולה, בתוך: שלום, "המקובל", עמ' 134. הנ"ל, אגרת משנת 1525, בתוך: Robinson, עמ' 406-422. "משרא קטרין" [=פי' ס' דניאל] לר' אברהם בן אליעזר הלוי, יז ע"ב-יט ע"א. א' יערי, אגרות ארץ ישראל, תל אביב תש"י, עמ' 160-166.

מחקרים

- Robinson, Ira. "Messianic Prayer Vigils in Jerusalem in the Early Sixteenth Century," *JQR*, n.s. 72 (1981-82), pp. 32-42.

לעיון נוסף

אידל, משה. "על משמרות ומשיחיות בירושלים במאות הט"ז-הי"ז", שלם ה (תשמ"ז), עמ' 83-90. בן-ששון, חיים הלל. "יהודים מול הרפורמציה", דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים 4 (תשל"ל), עמ' 62-116.

דן, יוסף. "לקוטות למעשה 'נבואת הילד'", שלם א (תשל"ד), עמ' 229-235. שלום, גרשם. "המקובל ר' אברהם בן אליעזר הלוי", קרית ספר ב (תרפ"ה-תרפ"ו), עמ' 101-141 (בפרט עמ' 130-136); 269-273.

שלום, גרשם. "פרקים מתולדות ספרות הקבלה – פרק ט: חקירות חדשות על ר' אברהם בן אליעזר הלוי" קרית ספר ז (תר"ץ-תרצ"א), עמ' 149-165; 440-456 (בפרט עמ' 447-448).

- Robinson, Ira. "Two Letters of Abraham ben Eliezer Halevi," *Studies in Medieval Jewish History and Literature II*, ed. Isadore Twersky. Cambridge MA 1984. pp. 403-422.

עשרת השבטים

מקורות

- בית אריה, מלאכי. "אגרת מענין י' השבטים מאת ר' אברהם בן אליעזר הלוי", קבץ על יד סדרה חדשה ו/טז (תשכ"ו), ח"ב, עמ' 369-378.
- דוד, אברהם. "איגרת ירושלמית מראשית השלטון העות'מאני בארץ-ישראל", פרקים בתולדות ירושלים בראשית התקופה העות'מאנית, בעריכת אמנון כהן. ירושלים תשל"ט. עמ' 39-60.
- דוד, אברהם. "איגרת ר' ישראל אשכנזי לר' אברהם מפירושא", עלי ספר טז (תש"ן), עמ' 95-122.
- יערי, אברהם. אגרות ארץ ישראל. תל אביב תש"י, עמ' 166-178 (בפרט 175-177).
- הקר, יוסף. "ר' אליה מלה-מאסה בירושלים", ציון נ (תשמ"ה), עמ' 241-263 (בפרט עמ' 260-261).
- מאיטליה לירושלים: איגרותיו של ר' עאובדיה מברטנורא מארץ ישראל, מהד' מנחם עמנואל הרטום ואברהם דוד. רמת גן תשנ"ז.
- נאיבואיר, אברהם. "קבוצים על עניני עשרת השבטים ובני משה", קבץ על יד ד (תרמ"ח), עמ' 9-51.
- ספר מסעות של ר' בנימן ז"ל, מהד' מרדכי אדלר. לונדון תרס"ז.
- שלום, גרשם. "המקובל ר' אברהם בן אליעזר הלוי", עמ' 137-138 [על הפלאשה].
- תמר, דוד. "על אגרת חכמי ירושלים משנת רט"ז", סיני פו (תש"ם), עמ' נה-סא.
- Kaufmann, David. "A Rumour about the Ten Tribes in Pope Martin V's Time," *JQR* 4 (1891-1892), pp. 503-508.
- Ullendorff, Edward & C.F. Beckingham. *The Hebrew Letters of Prester John*. Oxford 1982.

מחקרים

- גרוס, אברהם. "עשרת השבטים ומלכות פרסטר ג'והן – שמועות וחיפושים לפני גירוש ספרד ואחריו", פעמים 48 (תשנ"א), עמ' 5-41.

לעיון נוסף

- אשתור, אליהו. תולדות היהודים במצרים וסוריה תחת שלטון הממלוכים. ירושלים תשי"א. כרך ב, עמ' 22-26.
- פראוור, יהושע. "לבקורת אגרות ירושלמיות מן המאה הט"ו והט"ז", ירושלים א (תש"ח), עמ' קמד-קמה.
- תמר, דוד. "אגרת מצפת בענין עשרת השבטים שנת שפ"ה או שנת רפ"ה", ספונות ו (תשכ"ב), עמ' 303-310.
- Neubauer, Adolph. "Where are the Ten Tribes?," *JQR* 1 (1889), pp. 185-201, 408-423.
- Wasserstein, David J. "Eldad ha-Dani and Prester John," *Prester John, the Mongols and the Ten Lost Tribes*, ed. Charles F. Beckingham and Bernard Hamilton. Aldershot 1996. pp. 213-236.

דוד הראובני ושלמה מולכו

מקורות

- אשכולי, א"ז. תנועות המשיחיות בישראל. ירושלים תשט"ז. עמ' 335-408.
- Kaufman, David. "Un poème messianique de Salomon Molkho," *REJ* 34 (1897) 121-127.
- יוסף איש רוסהיים, כתבים היסטוריים, מהד' חוה פרנקל-גודשמידט. ירושלים 1996. עמ' 183-184, 296.

מחקרים

- אשכולי, א"ז. תנועות המשיחיות בישראל. עמ' 251-279.

לעיון נוסף

- אידל, משה. "דרשה לא ידועה של ר' שלמה מולכו", גלות אחר גולה: מחקרים בתולדות עם ישראל מוגשים לפרופסור חיים ביינארט למלאות לו שבעים שנה, בעריכת אהרן מירסקי ואחרים. ירושלים תשמ"ח. עמ' 430-436.
- אידל, משה. "שלמה מולכו כמאגיקון", ספונות ג (יח) (תשמ"ה) עמ' 193-219.
- אידלברג, שלמה. "האם נתלווה דוד הראובני לשלמה מולכו במסעו לרגנשבורג?", תרביץ מב (תשל"ג), עמ' 148-152.
- אשכולי, א"ז. סיפור דוד הראובני. ירושלים תשנ"ג.²

אשכולי, א"ז: "שתי דמויות של דוד הראובני", ציון ו (תש"א), עמ' 101-105.
 בניהו, מאיר. "מאמר על הגאולה לרבי שלמה מולכו", אסופות ט (תשנ"ה), עמ' שלג-שעט.
 בער, יצחק. "סיפור דוד הראובני... ערוך בידי א"ז אשכולי", קרית ספר יז (ת"ש), עמ' 302-312.
 יהודה, א"ש. "דוד הראובני: מוצאו, לשונו, ותעודתו", התקופה לד-לה (תש"י), עמ' 599-625.
 מולכו, שלמה. חית קנה, מהד' א"ז אשכולי. פריס תרצ"ח.
 סימונסון, שלמה. "שליחותו השנייה של דוד הראובני באיטליה", ציון כו (תשכ"א), עמ' 198-207.
 פרנקל-גולדשמידט, חוה. ר' יוסף איש רוסהיים: כתבים היסטוריים. ירושלים תשנ"ו. עמ' 177-186.
 קאסוטו, משה דוד. "מי היה דוד ראובני?" תרביץ לב (תשכ"ג), עמ' 339-358.
 שוחט, עזריאל. "לפרשת דוד הראובני", ציון לה (תשל"ל), עמ' 96-116.
 ש"ץ, רבקה. "השפעת הספרות הגנוסטית על ס' המפואר של שלמה מולכו", המיסטיקה היהודית הקדומה, בעריכת יוסף דן. ירושלים תשמ"ז. עמ' 235-267.
 ש"ץ, רבקה. "קוים לדמותה של ההתעוררות הפוליטית-משיחית לאחר גרוש ספרד", דעת 11 (תשמ"ג), עמ' 53-66, בפרט עמ' 62-66.
 Eliav-Feldon, Miriam. "Invented Identities: Credulity in the Age of Prophecy and Exploration," *Journal of Early Modern History* 3 (1999), pp. 203-232.

ועוד במאה הט"ז

מקורות

עזריה מן האדומים, מאור עיניים, אמרי בינה, פרק מג.

מחקרים

כ"ץ, יעקב. "מחלוקת הסמיכה בין ר' יעקב בירב והרלב"ח", ציון טז (תשי"א), עמ' 28-45 [= הלכה וקבלה. ירושלים תשמ"ה. עמ' 213-237].
 ש"ץ, רבקה. "תורת המהר"ל בין אכזיסטנציה לאסכטולוגיה", משיחיות ואסכטולוגיה, בעריכת צבי ברס. ירושלים תשמ"ד. עמ' 301-322.

לעיון נוסף

גרוס, בנימין. נצח ישראל: השקפתו המשיחית של המהר"ל מפראג על הגלות והגאולה. תל אביב תשל"ד. עמ' 173-235.
 יעקבסון, יורם. בנתיבי גלויות וגאולה: תורת הגאולה של רבי מרדכי דאטו. ירושלים תשנ"ו. עמ' 160-290.
 יעקבסון, יורם. "הגאולה האחרונה באספקלריא של אדם הראשון לפי חכמי איטליה בתקופת הרנסאנס", דעת 11 (תשמ"ג), עמ' 67-89.
 תמר, דוד. "הצפייה באיטליה לשנת הגאולה של"ה", ספונות 2 (תשי"ח), עמ' סא-פח.
 תשבי, ישעיה. "הפולמוס על ספר הזוהר במאה השש-עשרה באיטליה", פרקים א (תשכ"ח), עמ' 131-182.
 Yerushalmi, Yosef Hayyim. "Messianic Impulses in Joseph ha-Kohen," *Jewish Thought in the Sixteenth Century*, ed. Bernard D. Cooperman. Cambridge MA 1983), pp. 460-487.

משיחיות ומילנריות במאה הי"ז

מקורות

דורמן, מנחם. מנשה בן ישראל. הקבוץ המאוחד 1989 [מקוה ישראל: 197-223; תשועת ישראל: 199-238; מכתבים לג'ון דירי ולפאול פלגנהאואר: 239-244, בפרט עמ' 241-242].

מחקרים

פינס, שלמה. "הסתברות התקומה-מחדש של מדינה יהודית לפי יוסף אבן כספי ולפי שפינוזה", בין מחשבת ישראל למחשבת העמים: מחקרים בתולדות הפילוסופיה היהודית. ירושלים תשל"ב. עמ' 277-305.

לעיון נוסף

כ"ץ, דוד. "שיבת היהודים לאנגליה וביסוס קהילתם", גירוש ושיבה: יהודי אנגליה בחילופי הזמנים, בעריכת דוד כ"ץ ויוסף קפלן. ירושלים תשנ"ד. עמ' 105-122.

- ש"ץ, רבקה. "עמדתו של מנשה בן ישראל כלפי המשיחיות במערך היהודי-נוצרי", ספר בר-אילן כב-כג (תשמ"ח), עמ' 429-447.
- Fisch, Harold. "The Messianic Politics of Menasseh ben Israel," *Menasseh ben Israel and His World*, ed. Yosef Kaplan et al. Leiden 1989. pp. 228-239.
- Guetta, Alessandro. "Avraham Portaleone: From Science to Mysticism," *Jewish Studies at the Turn of the Twentieth Century*, ed. Judit Targarona Borrás and Angel Sáenz-Badillos. Leiden 1999. vol. 2, pp. 40-47.
- Popkin, Richard H. "Jewish-Christian Relations in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: The Conception of the Messiah," *Jewish History* 6 (1992) [*The Frank Talmage Memorial Volume, II*, ed. Barry Walfish], pp. 163-177.
- Robinson, Ira. "Isaac de la Peyrère and the Recall of the Jews," *Jewish Social Studies* 40 (1978), pp. 117-130.
- Shane, A.L. "Rabbi Jacob Judah Leon (Templo) of Amsterdam (1603-1675) and his Connections with England," *TJHSE* 25 (1977), pp. 120-136.

שבתי צבי והשבתאות

מקורות

- זכרונות גליקל, תרגום א"ז רבינוביץ. תל אביב תרפ"ט. עמ' 34-35.
- שלום, גרשם. "תעודה חדשה מראשית התנועה השבתאית", מחקרים ומקורות לתולדות השבתאות וגלגוליה. ירושלים תשל"ד. עמ' 219-232.
- שלום, גרשם. "איגרת נתן העזתי על שבתי צבי והמרתו", שם. עמ' 233-273.

מחקרים

- שלום, גרשם. "שבתי צבי והתנועה השבתאית", אנציקלופדיה עברית, כרך לא, טורים 435-450.
- ברנאי, יעקב. שבתאות: היבטים חברתיים. ירושלים תשס"א. עמ' 15-68.
- ליבס, יהודה. "המשיחיות השבתאית", פעמים 40 (תשמ"ט), עמ' 4-20.

לעיון נוסף

- אידל, משה. "אחד מעיר ושניים ממשפחה" – עיון מחודש בבעיית תפוצתה של קבלת האר"י והשבתאות", פעמים 44 (תש"ן), עמ' 5-30.
- אידל, משה. "שבתי הכוכב ושבתי צבי: גישה חדשה לשבתאות", מדעי היהדות 37 (תשנ"ז), עמ' 161-184.
- וירשובסקי, חיים. "התיאולוגיה השבתאית של נתן העזתי", כנסת 8 (תש"ג-תש"ד), עמ' 210-246.
- זק, ברכה. "תורת הצמצום של ר' משה קורדובירו", תרביץ נח (תשמ"ט), עמ' 207-237.
- שלום, גרשם. "מצוה הבאה בעבירה", כנסת ב (תרצ"ז), עמ' 347-392 [=מחקרים ומקורות לתולדות השבתאות וגלגוליה. עמ' 67-9].
- שלום, גרשם. שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו. תל אביב תשי"ז. כרך א. עמ' 1-82.
- Rosenstock, Bruce. "Abraham Miguel Cardoso's Messianism: A Reappraisal," *AJS Review* 23 (1998), pp. 63-104.
- Scholem, Gershom. *Major Trends in Jewish Mysticism*. New York 1941. pp. 287-324.
- Yerushalmi, Yosef Hayyim. *From Spanish Court to Italian Ghetto*. Seattle 1981. pp. 302-313.

השבתאות אחרי שבתי צבי

מקורות

- אמארייליו, אברהם. "תעודות שבתאיות מגנזי רבי שאול אמארייליו", ספונות ה (תשכ"א), עמ' רנד-רנה.
- פראנסיש, יעקב. כל שירי יעקב פראנסיש, מהד' פנינה נוה. ירושלים תשכ"ט. עמ' 476-477.
- שלום, גרשם. 'ספר תפלות של ה"דונמה" מאיזמיר', קרית ספר יה (תש"א-תש"ב), עמ' 309-310 [מתוך 298-312].
- שלום, גרשם. "צמיחת קרן בן-דוד", מקור חדש מראשית ימי כת הדומנה בשאלוניקי', תרביץ לב (תשכ"ג), עמ' 77-79 [מתוך 67-79].

ש"ץ, רבקה. "לדמותה הרוחנית של אחת הכיתות השבתאיות", ספונות ג-ד (תשי"ט-תש"ך), עמ' תח-תט [מתוך שצה-תלא. ששפורטש, יעקב. ספר ציצת נובל צבי, מהד' ישעיה תשבי. ירושלים תשי"ד. עמ' 52-53].

מחקרים

ליבס, יהודה. "היסוד האידיאולוגי שבפולמוס חיון", קעמ"י 8 (תשמ"ב), כרך ג, עמ' 129-134.
ש"ץ, רבקה. "ציצת נובל צבי ומהדורת השלימה", בחינות 10 (תש"ז), עמ' 50-67.
Leiman, Sid Z. "Mrs. Jonathan Eibeschutz's Epitaph: A Grave Matter Indeed," *Scholars and Scholarship in Jewish History: The Interaction Between Judaism and Other Cultures*, ed. Leo Landman. New York 1990. pp. 133-143.

לעיון נוסף

בניהו, מאיר. "ה'מגיד' של רמח"ל", ספונות ה (תשכ"א), עמ' רצט-שלו.
ליבס, יהודה. "משיחיותו של ר' יעקב עמדין ויחסו לשבתאות", תרביץ מט (תש"ם), עמ' 122-165.
מלכו, יצחק ורבקה ש"ץ. 'פירוש "לך לך" ליהודה לוי טובה', ספונות ג-ד (תשי"ט-תש"ך), עמ' תלג-תקכא.
עמנואל, יצחק שמואל. "פולמוס נחמיה חייא חיון באמשטרדם: תעודות מגנוי הקהילה הפורטוגזית באמשטרדם", ספונות ט (תשכ"ה), עמ' רט-רמו.
פרידמן, מנחם. "אגרות בפרשת פולמוס נחמיה חייא חיון", ספונות י (תשכ"ו), עמ' תפה-תקה [מתוך: תפג-תריט]. פרלמוטר, משה אריה. ר' יהונתן איבשיץ ויחסו אל השבתאות: חקירות חדשות על יסוד כתב היד של ס' ואבוא היום אל העין. ירושלים תש"ז.
שלום, גרשם. "ברוכיה ראש השבתאים בשאלוניקי", ציון ו (תש"א), עמ' 119-147; 181-202.
שלום, גרשם. "על קמיע אחד של ר' יהונתן איבשיץ ופירושו עליו", תרביץ יג (תש"ב), עמ' 226-244 [=מחקרי שבאות, ההדיר יהודה ליבס. תל אביב 1991. עמ' 707-733].
תשבי, ישעיה. "יחסו של ר' משה חיים לוצאטו אל השבתאות", תרביץ כז (תשי"ח), עמ' 334-357 [=נתיבי אמונה ומינות. רמת-גן 1964. עמ' 169-203].
תשבי, ישעיה. "התסיסה המשיחית בחוגו של רמח"ל", נתיבי אמונה ומינות. רמת-גן 1964. עמ' 186-203.
Carlebach, Elisheva. *The Pursuit of Heresy: Rabbi Moses Hagiz and the Sabbatian Controversies*. New York 1991.
Carlebach, Elisheva. "Redemption and Persecution in the Eyes of Moses Hayim Luzzatto and his Circle," *PAAJR* 54 (1987), pp. 1-29.
Scholem, Gershom. "The Crypto-Jewish Sect of the Dönme (Sabbatians) in Turkey," *The Messianic Idea in Judaism and Other Essays in Jewish Spirituality*. New York 1971. pp. 142-166.

יעקב פראנק והתנועה הפראנקיסטית

מקורות

קריוזהאאר, אלכסנדר. פראנק ועדתו. ורשה תרנ"ו. עמ' 121.
Marcus, Jacob R. *The Jew in the Medieval World*. Philadelphia 1938. pp. 280-281.
Wacholder, Ben-Zion. "Jacob Frank and the Frankists Hebrew Zoharic Letters," *HUCA* 53 (1982), pp. 265-293.

מחקרים

אליאור, רחל. "ספר דברי האדון' ליעקב פראנק: אוטומיתוגרפיה מיסטית, ניהיליזם דתי וחזון החירות המשיחי כריאליזציה של מיתוס ומטפורה", מחקרי ירושלים במחשבת ישראל יז (תשס"א), עמ' 471-548 [=החלום ושברו, כרך ב].
שלום, גרשם. "יעקב פראנק והפראנקיזם", אנציקלופדיה עברית, כרך כה, טורים 309-316.

לעיון נוסף

אליאור, רחל, עורכת. החלום ושברו – התנועה השבתאית ושלוחותיה: משיחיות, שבתאות ופראנקיזם. ירושלים תשס"א. א-ב. [=מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, טז-יז]

בלבן, מאיר. לתולדות התנועה הפראנקית. תל אביב תרצ"ד-תרצ"ה. א-ב.
יערי, אברהם. "מלחמתם של חכמי פולין בתנועת פרנק", סיני לה (תשי"ד), עמ' קע-קפב.
לוי, הלל, מהדיר. ה'כרוניקה' – תעודה לתולדות יעקב פראנק ותנועתו. ירושלים תשמ"ד.
שלום, גרשם. "קאריירה של פראנקיסט: משה דוברושקה וגלגוליו", ציון לה (תש"ל), עמ' 127-181 [=מחקרים
ומקורות לתולדות השבתאות וגלגוליה. ירושלים 1974. עמ' 141-216].

Lenowitz, Harris. *The Jewish Messiahs: From the Galilee to Crown Heights*. New York
1998. pp. 167-197.

Lenowitz, Harris. "The Charlatan at the *Gottes Haus* in Offenbach," *Jewish Messianism in
the Early Modern World*, pp. 189-202.

הרעיון המשיחי באמנות היהודית

מחקרים

Gutmann, Joseph. "When the Kingdom Comes: Messianic Themes in Medieval Jewish Art,"
Art Journal 27 (1967-68), pp. 168-175.

Sabar, Shalom. "Messianic Aspirations and Renaissance Urban Ideals: The Image of
Jerusalem in the Venice Haggadah, 1609," *Jewish Art* 23-24 (1997-1998), pp. 295-312.

לעיון נוסף

Gutmann, Joseph. "Masorah Figurata in the *Mikdashya*: The Messianic Solomon Temple
in a 14th-Century Spanish Hebrew Bible Manuscript," *Masoretic Studies* 6 (1990), pp. 71-
77.

Gutmann, Joseph. "The Messianic Temple in Spanish Hebrew Manuscripts," *The Temple of
Solomon: Archeological Fact and Medieval Tradition in Christian, Islamic, and Jewish
Art*, ed. Joseph Gutmann. Missoula (Montana) 1976. pp. 125-145, 194-198.

Gutmann, Joseph. "Return in Mercy to Zion: A Messianic Dream in Jewish Art," *The Land of
Israel: Jewish Perspectives*, ed. Lawrence A. Hoffman. Notre Dame IA 1986. pp. 234-
260.

Gutmann, Joseph. "Leviathan, Behemoth and Ziz: Jewish Messianic Symbols in Art," *HUCA*
39 (1968), pp. 219-230.

סיכום

מחקרים

כ"ן, יעקב. מסורת ומשבר. ירושלים תשי"ח. עמ' 247-261.
ש"ן, רבקה. "קוים לדמותה של ההתעוררות הפוליטית-משיחית לאחר גרוש ספרד", דעת 11 (תשמ"ג), עמ' 53-
66.

לעיון נוסף

Sharot, Steven. *Messianism, Mysticism and Magic: A Sociological Analysis of Jewish
Religious Movements*. Chapel Hill 1982.

ספרים מומלצים

אידל, משה. משיחיות ומיסטיקה. תל אביב תשנ"ב. [סדרת האוניברסיטה המשודרת].
ברנאי, יעקב. שבתאות: היבטים חברתיים. ירושלים תשמ"א.
ברס, צבי (עורך). משיחיות ואסכטולוגיה. ירושלים תשמ"ד.
שוורץ, דב. הרעיון המשיחי בהגות היהודית בימי הביניים. רמת-גן תשנ"ז.
תשבי, ישעיה. תורת הרע והקליפה בקבלת האר"י. ירושלים תש"ב.

Carlebach, Elisheva. *The Pursuit of Heresy: Rabbi Moses Hagiz and the Sabbatian
Controversies*. New York 1991.

Cohn, Norman. *The Pursuit of the Millenium*. Oxford 1970³.

- Goldish, Matt. *The Sabbatean Prophets*. Cambridge MA 2004.
- Goldish, Matt and Richard H. Popkin. *Jewish Messianism in the Early Modern World*.
Dordrecht 2001 [Millenarianism and Messianism in Early Modern European Culture, 1].
- Idel, Moshe. *Messianic Mystics*. New Haven and London 1998.
- Lenowitz, Harris. *The Jewish Messiahs: From the Galilee to Crown Heights*. New York
1998.
- McGinn, Bernard. *Visions of the End: Apocalyptic Traditions in the Middle Ages*. New York
1979.
- Saperstein, Marc. *Essential Papers on Messianic Movements and Personalities in Jewish
History*. New York 1992.
- Sarachek, Joseph. *The Doctrine of the Messiah in Medieval Jewish Literature*. New York
1932.
- Schäfer, Peter and Mark Cohen. *Toward the Millenium: Messianic Expectations From the
Bible to Waco*. Leiden 1998.
- Scholem, Gershom. *The Messianic Idea in Judaism*. New York 1971.
- Silver, Abba Hillel. *A History of Messianic Speculation in Israel*. New York 1927.